



# Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

## Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

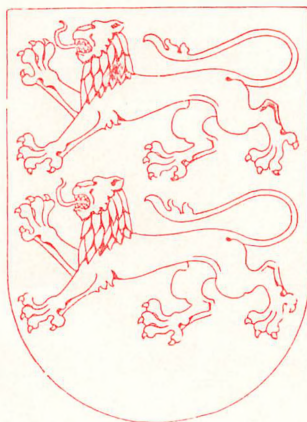
### Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

# MÅNEDSSKRIFT



Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland  
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

## INDHOLD:

August F. Schmidt: *Niels Tøxen og hans Søn  
Günderoth-hospitalet i Løgumkloster og dets stifter*  
W. Christiansen: *Guldmageren Erik Lange*  
Asger Nyholm: *En tildragelse i 1849*  
*Glimt fra svundne tider*

Sønderjydsk månedsskrifts ekspedition: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder  
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev.  
Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

## Niels Tøxen og hans Søn

*En landbrugskyndig Præst på Røddingegnen og hans lærde Søn,  
Videnskabsdyrkeren Blok Tøxen.*

*Af August F. Schmidt*

I 1665 fik Kolding en ny Lærer på Latinskolen, Peder Tøxen, der var fra Odense. Senere blev han Præst i Varde, hvor han døde 1705. Peder Tøxen blev i sit Ægteskab med Margrethe Arensberg Fader til to Sønner, Niels og Manasse, der begge blev Præster. Niels Tøxen fik Verst-Bække Kald Vest for Kolding. Her kom han i en stor theologisk Strid med Biskop Hans Adolph Brorson og måtte tilsidst tage sin Afsked (1748).

Manasse Tøxen blev Præst i Felding-Assing ude i Hedelandet ved Herning. Han blev i sit Ægteskab Fader til en Søn, født 4. December 1734 i Felding Præstegård. Han fik Navnet *Niels Tøxen*, blev Student fra Kolding 1753 og senere theologisk Kandidat og Præst.

1768 blev Niels Tøxen Kapellan i *Skærbæk*, og i 1770 opnåede han at blive Præst for *Rødding-Skrave* Sogne. Her forblev han til 1787, da han blev forflyttet til *Nustrup*, hvor han forblev til sin Død 1803 den 25. Juli.

Niels Tøxen var gift to Gange. Hans første Hustru Anne Margrethe Lund (død 1798) skænkede ham 3 Sønner og 3 Døtre. I sit 2. Ægteskab, med Anna Jørgensdatter Lund fra Gabøl, fik han 1 Søn og 1 Datter. Vi skal senere høre nærmere om den ene af Sønnerne af 1. Ægteskab.

Niels Tøxen blev karakteriseret som et ypperligt Hoved, en lærd Mand og en særdeles god Prædikant. Hans Virksomhed i Rødding var i frisk Minde blandt de Ældre til helt ned mod vort Århundrede, meddeler Urmager *A. J. Marcussen* i sin Bog: »Optegnelser fra Rødding By og Sogn« (1912). Som Præst var Tøxen i Rødding meget afholdt og som Bonde en Foregangsmand. Han var den første, der begyndte med Mergling på Rødding Byjorder. Ved disses Udskiftning i Tiden 1770—1790 blev et Stykke Hedejord tilovers. Man kunde ikke enes om det, hvorfor det blev liggende som tilhørende Byen. Da Præsten så tilbød at købe det, var Bønderne straks enige om at

sælge ham det for en lille Sum. Energisk som Niels Tøxen var, blev der straks taget fat på Opdyrkningen og Merglingen af de 6 Tønder Land, som Arealet var stort, og de Rødding Bønder så med Forundring Resultatet. Præsten kaldte Jordstykket for »Ejendoms-Løkke«. Merglen blev taget i den søndre Ende af Skiftet. De to gamle Mergelgrave, der endnu i 1912 var synlige, blev for den enes Vedkommende ikke fuldt udnyttet. Den slog Bunden op for tidligt, så Mergelgraverne måtte skynde sig at komme op og efterlade en Del af Redskaberne for ikke at drukne. Hr. Niels gjorde ligeledes meget for den store smukke Have ved Præstegården, hvor han lod plante en Mængde Frugttræer. Da han flyttede til Nustrup, solgte han »Ejendoms-Løkke« til Peter Andersen, og til denne Mands Gård hørte endnu i 1912 det af den vindskibelige Præst merglede Areal, der sikkert stadig har samme Tilhørsforhold.

Imens Niels Tøxen var Præst i *Nustrup* (1787—1803) kom han i Parikkel med den derværende Degn *Anders Løbner*. I 1799 sendte Tøxen en Klageskrivelse over Degnen til Bispen i Ribe, men Løbner forsvarede sig med Næb og Klør. Om den skarpe Strid mellem Præst og Degn i Nustrup har Bibliotekar *Aage Bonde* skrevet en udførlig Fremstilling i *Sønderjydsk Maanedsskrift* 1940, 196 ff., hvortil interesserede henvises. Man lærer heraf, at Tøxen og hans Degn levede som Hund og Kat. Deres indbyrdes Spektakel har naturligvis givet Anledning til megen Snak og Underholdning i Nustrup Sogn.

Adskilligt tyder på, at Niels Tøxen ikke har været nogen helt let omgængelig Mand, ja selv at stikke Lussinger ud har han ikke undset sig for. Hans stridbare Karakter, som *Anders Løbner* giver Oplysninger om i sine Skrivelser til Bispen, er gået i Arv til Sønnen *Jørgen Karstens Blok Tøxen*, der blev født i Rødding Præstegård den 9. Februar 1776.

Den Søn var i sin Tid et kendt Navn i den københavnske litterære Verden. Han var urolig af Temperament, og allerede som syttenårig trådte han som Frivillig ind i det slesvigske Jægerkorps. Efter halvandet Års Tjeneste forlod han Militærstanden og blev 1795 dimitteret af sin Fader til Universitetet i Kiel. I 1798 rejste den 22-årige Student til Universitetet i København, hvor han fik akademisk Borgerret. En Tid var han derefter Huslærer i Jylland, besøgte i 1801 det pædagogiske Seminariums historiske Klasse, virkede et halvt Års Tid som Adjunkt ved Metropolitanskolen i København og oprettede 1803 et Opdragelsesinstitut i Hovedstaden. 1809 solgte han dette for at købe en Landejendom. Denne afhændede han dog snart og var derefter et År tid Overlærer ved Holmestrands Borger- og Døtreskole i Norge, men vendte i 1812 tilbage til København.

Det er særligt i den følgende Tid, hans Forfatterskab kommer til Udfoldelse. Den er af en særdeles broget Beskaffenhed, idet Blok Tøxen havde ret betydelige Kundskaber, bl. a. i de levende Sprog og udgav forskellige Hjælpemidler til Undervisningen heri. F. Exs. »Praktisk-theoretisk tysk Sproglære« (1806), »Hovedsprogs-Bog eller dansk, tysk, engelsk, fransk Læsebog« (1818). Endvidere skrev han Bøger og Pjecer om en Række forskellige Emner, bl. a. om »Den menneskelige Magnetisme«, om »Pengebegejstring og Folkesange«, »Napoleons sande Karakter« og meget mere. Periodiske Tidsskrifter indeholdt i Blok Tøxens Levetid talrige Bidrag fra hans Pen. Hans Bog: »Mimer eller kort Vejledning til udvalgt Læsning i 40 Sprog« (1822) af Blok Tøxen, Videnskabsdyrker, har altid til en vis Grad indtaget mig. Heri findes anført 300 *Mønsterforfattere* eller Klassikere samt »Anførelse af 134 boglige Mesterstykker i ti Sprog« til Brug for alle, »som ville underholde og danne Hjerte, Hoved og Smag ved Læsningen af den menneskelige Aands Mesterskrifter«. I Forordet til den kuriøse Bog definerer Blok Tøxen en Mønsterforfatter som: »En Mand som har skrevet et eller flere Værker, hvis Indhold og Sprog, enten aldeles, eller dog størstedels kunne tjene til Mønster paa et godt Foredrag«. Foruden sine mange Bøger har Blok Tøxen skrevet en Del lyriske Digte. Det mest kendte er: »Formælingsdigt til Frederik Carl Christian« (1828), der tryktes på 9 Sprog, i 19 forskellige Oversættelser og i 6 Lande! Der er dog ingen af hans Digte, der har bevaret en Plads i Litteraturen. I »Mindeblade« (1840) har han samlet en Del af sine Digte og mindre Artikler.

Det er morsomt nok at tænke på, at *Edvard Lembcke* (1815—97), der 1850—64 var Konrektor ved *Haderslev* Latinskole, i sine Erindringer (udgivne af *Johannes Chr. Nielsen* i *Haderslev-Samfundets Aarsskrift* 1936, 35) fra sin Barndom i København har fortalt nogle lærerige Træk om Blok Tøxen og hans Adfærd. Lembcke beretter, at man ofte kunde møde en lille undersætsig Mand med livlige Bevægelser. Han var i en helt grå Dragt (endogså grå Kasket), løs Skjortelinning, en vældig Knortestok i Hånden, han kaldte sig »Literatus« Blok Tøxen. Han var bekendt for sine evige Fejder i Adresseavisen, og han havde et vist Gadedrengetalent til at bruge de værste Skældsord på en sådan tvetydig Måde, at han, når han blev stævnet, kunde vise, at hans Ord havde en ganske anden Mening, og spydigt spørge Klageren, »om han maaske havde følt sig truffet«. Han bebudede med stor Blæst et litterært Værk: »Mimers Brønd«, der nok skulde indeholde alt, hvad Mennesker kunde trænge til at vide. Der kom imidlertid kun 1 Hæfte (sagtens nok det ovennævnte om Mønsterforfatterne), og da nogen ankede derover, og i det hele ikke vilde anerkende Vær-

kets Fortræffelighed, meldte han, at der skulde udkomme et Forsvar, betitlet *Mimers Skjold*. Da dette imidlertid udeblev, ytrede en af hans Avindsmænd ondsksfuldt den Formodning, at *Mimers Skjold* vist var faldet i *Mimers Brønd*, hvilket naturligvis pådrog ham en Syndflod af Skældsord. Tøxen var i det hele hensynsløs i sin Skrivemåde og fik Ord for at være en uforfærdet Angriber (jfr. hans Bog: »Menederen og Fanden« (1845) af herskende Misbrug. Da Dr. *Dampe* begyndte sin politiske Agitation, sluttede Blok Tøxen sig en Tid til ham og stiftede sammen med ham »Jernringsforeningen«. Men da *Dampe* blev sat i Fængsel, svigtede Tøxen ham. Han blev uden Tvivl købt ved en kgl. Pension. Frederik den Sjette holdt ikke af Spektakler, men da Blok Tøxen kun drev sine på det private Område, vilde Landsfaderen fare med Lempe og gav ham en lille Pension, for at han skulle holde sin Mund. Da *Meir Goldschmidt* i 1844 begyndte at udgive Vittighedsbladet »*Corzaren*«, hentydede han heri, at Tøxen havde deltaget i en Oprørsplan, men forrådt sine Medskyldige og derfor fået en årlig Pension. Herved kom Tøxen naturligvis i en heftig Strid med dette Blad, der drev sine Løjer med ham, hvilket ærgrede den Rødning Præstesøn overmåde. *Hostrup* har også en spydig Bemærkning om ham i Skuespillet »*En Spurv i Tranedans*«. I det hele var Blok Tøxen Genstand for megen Sarkasme og for vittige Bemærkninger af sine samtidige. Hans Skrivemåde, Emnernes Art og hans urolige Natur var nok til undertiden at fremkalde Smilet. En Hattemager Müller var blandt dem, der kom i Fejde med Blok Tøxen, og efter at de havde sagt hinanden adskillige Behageligheder i Adresseavisen, endte Müller tilsidst med følgende knusende Salve:

»Eftersom Hr. Literatus Blok Tøxen foragter og ikke vil agte sine Medborgeres Agtelse, saa erklærer jeg ham herved for en Kik in de Welt og en Windbøjtel«.

Som man vil se, er det ikke uden Ynde at læse om Blok Tøxen og hans Meriter, og det undrer slet ikke, at han var gift tre Gange. Fra sine to første Hustruer blev han skilt. Han har vel sagtens været noget prikken til daglig derhjemme, ligesom hans Pennekrige vel også har enerveret ham noget.

Han døde i København den 4. Februar 1848.

I dette bevægede År var der næppe nogen i *Rødning*, der tænkte over, at Videnskabsdyrkeren Blok Tøxen var Præstesøn herfra. Ingen har vel i hans Barndomsby fået noget at vide om, at en i den københavnske litterære Verden kendt Skikkelse ved det Navn Jørgen Blok Tøxen var afgået ved Døden, endsige at han var fra Byen med Verdens ældste Folkehøjskole. Og mon nu nogen i den berømte Stationsby kender Blok Tøxens Navn?

Fader og Søn, den rationalistiske, agerdyrkende, dygtige og noget stridbare Præst, og den koleriske, krigeriske Skribent og Videnskabsdyrker er nu blevet fremdraget fra Glemselens Dyb. De tilhører begge nu næsten uddøde Typer: de landbrugskyndige Præster og de pseudo-videnskabelige, kværlantiske Skribenter.

## Günderoth-hospitalet i Løgumkloster og dets stifter

Til de seværdigheder i vor lille by, som den fremmede uvilkårligt standser op for og ser på med et vist hyggeligt velbehag, hører det såkaldte gamle hospital i Slotsgade. Det nu i sin stilrene oprindelighed fremtrædende lille hus er med sine fra al overkalkning befriede munkesten med de middelalderligt udseende vinduer, bag hvis små spejlblanke ruder man mellem geranierne skimter de smilende ansigter af de to kære gamle kvinder, der her henlever en lys og sorgfri alderdom, blevet til en klenodie, som henfører den tænksomme turists tanker til den tid, hvor en storslået barmhjertighed sikrede de arbejdsstrætte gamle et tilflugtssted, uden at det var nødvendigt derom at lave statslove og udførselsbestemmelser.

De optegnelser, vi råder over i dag om hospitalets stifter, von Günderoth og hans familie, er ret sparsommelige. I det fyrstelige arkiv i Rückenburg forefindes et dokument, med hvilket den daværende tyske kejser Rudolf II den 20. august 1609 ophøjer sin »tro ridder og obrist Heinrich von Günderoth og dennes efterkommere i friherrestanden, fordi denne i nu snart ti år har kæmpet tappert til lands og til vands, deltaget i mange bataljer, belejringer og skærmydsler imod det hellige riges arvefjende« (altså tyskerne). Måske har en bølge af 30 års krigens efterdønninger ført en gren af slægten op i vor hjemstavn, måske er familien efter Gottorp-hertugens ønske flyttet hertil. Sønnen af denne tapre obrist, hospitalets stifter Friedrich von Günderoth, bliver amtmand over amterne Åbenrå og Løgumkloster med bopæl i Åbenrå. Hans hustru Ahlheit, var født i slægten »derer von der Wisch« (på dansk ville vi vel i dag sige: dem fra engen) på godset Fresenhagen ved Læk. De i dette ægteskab fødte to sønner, Heinrich og Ernst Christoph, oprettede senere hen de to Günderoth'ske stiftelser i Åbenrå. Friedrich von Günderoth og hustrus hvilested har ikke kun-

net stedfæstes helt nøjagtigt, dog mener man at deres bisættelse har fundet sted i det såkaldte Günderothske kapel i Klosterkirken, hvor i dag mindstenen for de faldne i krigen 14—18 har fået sin plads.

Den ældste søn Heinrich var efter faderens død først huslæge i Åbenrå og senere godsinspektør over godserne omkring Gråsten. Han ægtede den 1684 fødte Sophie, datter af borgmester og amtsforvalter i Åbenrå, Caspar von Saldern, som har opstillet døbefonten med tilhørende baldakin i vor kirke. Ægteskabet synes at have været barnløst, da der på familien von Salderns slægtstavle ikke er opført børn. En yngre søn, Ernst Christoph, der nævnes som staldmester i Gestin, var ugift. En broder til Sophie von Saldern, som efter faderen var nævnt Kaspar, giftede sig i 1701 som landmand i Øster Terp med Kristine Mathiesdatter og døde der 1749. Den i dette ægteskab fødte søn, von Saldern, var som faderens arvtager på gården gift med Katharine Eskildsdatter fra Bedsted. — Endnu i dag finder man navnene Mathies og Eskildsen hyppigt hos de i Jedsted sogn bosatte bønderfamilier, som kunne følge deres familie til 1700 og længere.

#### *Hus-vedligeholdelse for 2 kr. årligt.*

I vort flække-arkiv finder vi en gammel kassebog, som giver nøjere oplysninger om hospitalets drift fra dets stiftelse 1701 til året 1849. Vi læser her, at F. von Günderoth med oprettelsen har opfyldt et til en høj gejstlig givet løfte, og at huset var bygget og indrettet som hospital, inden stifteren i 1689 afgik ved døden. Først den 5. april 1701 gav imidlertid hertugen af Gottorp tilladelse til at hospitalet blev brugt som sådant. Af stiftelsesfundatsen, som er ordret gengivet i Günderoths testamente, ser vi, at der til husets drift af stifteren er givet 1000 daler, sådan at renterne fordeles med 12 daler årlig til hver af de fire »fattige, trængende og værdige enligtstillede kvinder« og at restrenterne med 2 daler årligt skulle tjene til bygningens vedligeholdelse. — Ak ja, det var tider, da et hus kunne holdes vedlige for 2 daler årligt. — Etatsråd og amtsforvalter Lucas, der som Jeppe Aakjærs »Jens Vejmand« havde læderlap for øjet og derfor i daglig tale hed »Lucas mæ æ læ'r yj« forærede i 1806 hospitalet 200 daler, og von Schmettern, Lucas' efterfølger stiftede i året 1834 andre 500 daler, så at den samlede formue nu var 1700 daler. Disse var ifølge »Trap, Slesvig« i året 1860 ved en eller anden vindskibelig transaktion vokset til 3460 daler. Da stiftelsens forvalter sørgede for, at den årlige »apanage« blev forhøjet fra 12 til 15 daler årlig, indgav Lucas en klage til overforvaltningsretten i Gottorp over sådant utilbørligt frådseri, og summen blev igen reduceret til 12 daler. Senere er ydelsen dog blevet forhøjet til 15 daler — Lucas var jo imens død — uden at der er ført klagemål



over kvindernes altfor luksuriøse livsførelse. Fra 1900 til krigens begyndelse fik de 4 kvinder årlig hver 72 mark, og ved inflationen blev hospitalets formue værdiløs. Ved valutaordningen fik hospitalet bevilget årlig 328 kr., hvoraf hver alumne så fik 64 kr. som brændselshjælp. Sønderjydske fonds imødekommenhed og optagelsen af et lån muliggjorde en gennemgribende restaurering af bygningen, så at huset har fået et værdigt og til formålet passende udseende. De enkelte småboliger er lavet om fra fire til to lejligheder, så at de to gamle damer har fået et hjem, som man under lignende forhold sjældent ser så komfortabelt og dog vidnende om husets ærværdige alder.

I husets sydmur er der indmuret en sandstensplade, som bærer indskriften:

»Der Hochwohlgeborne Herr Friedrich von Günderoth, Erbherr auf Foggebüll og Fresmarck, der zu Schleswig Holstein regierenden hochfürstlichen Durchlaucht bestalter Landraht und Amtmand zu Apenrade und Lügumkloster, und dessen Frau, die hochwohlgeborene Freyfrau Ahlheit von Günderoth, geborene von der Wischen haben dies Armhaus gestiftet mit gnädigster bewilligung Herzogs Friedrichs, unseres gnädigsten Herrn.

In ptochodochium güntheroktanium:  
Pauper habet victum hic, habet hic quas incolat aedes,  
Nostraque languentem cura perire vetat.  
Sic nos dividimus cum paupere munera coeli:  
Nobiscum castas dividet ille preces.

Ordet ptochodochium er latiniseret græsk. Ptochos hedder trængende og dochium er et af verbet echomani for tilfældet lavet substantiv, der betyder optagelse. Det skønne dobbeltdistichon hedder altså i en lidt fri oversættelse på dansk omtrent således:

(Til at indmure). På det Günderothske optagelseshjem for trængende:

Her får den trængende mad, og den husvilde gives der husly,  
sådan at kulde og savn ikke han udsættes for.  
Gerne vi dele med fattige himmelens nådige gaver  
og deres bøn vil med vor stige til himmelen op.

Foggebüll og Fresmark er to større gårde ved Aventoft. Navnet Foggebüll kendes endnu kun i enkelte af derværende marknavne, mens Fresmark endnu for kort tid siden ejedes af den kendte Dethlefsen-slægt.

På den førnævnte stenplade er desuden indmejslet de to ægtefællers

våben, som vil kunne fortælle den kyndige heraldiker meget om forbindelsen mellem de daværende adelige slægter i vor hjemstavn. — En gravsten over en hr. v. d. Wisch — vistnok en nevø af den førnævnte fru Ahlheit — er i Klosterkirken indmuret til venstre for indgangsdøren og kan fortælle beskueren, når han forstår mellemhøjtysk, meget om familien v. d. Wisch. B.

## Guldmageren Erik Lange

*Tyge Brahes svoger, der på en sørgelig måde indskrev sit navn i adelsstandens historie.*

*Af W. Christiansen*

I det tidlige forår 1547 afholdtes der på Koldinghus en herredag, hvor både kong Kristian d. Tredie, dronning Dorothea, prins Frederik samt flere af rigsrådets medlemmer var til stede. En af retstrætterne, som var til domsafsigelse, var en familietvist mellem de to sønderjydske adelsmænd Wulf Pogwisch på Trøjborg og Mads Gjordsen på Solvig.

Sagen var den, at datteren Anna på Solvig, nu da hun var kommet til skelsår og alder, nægtede at indgå ægteskab med sønnen på Trøjborg, som hun havde været trolovet med siden sit syvende år.

Der var stor misfornøjelse inden for familien på Trøjborg, men da den egensindige jomfru ikke var til at bøje, måtte retten tage affære, og dommen kom til at lyde på, at Mads Gjordsen måtte bede Pogwisch om tilgivelse, men desuden betale ham 3000 mark for »løftebrud«.

Jomfru Anna havde fattet kærlighed til den unge adelsmand Axel Banner, men skæbnen var ude efter hende. Inden hun kom til at opleve den lykke at træde brudedansen med den udkårne, afgik han ved døden.

Men som enarving til Solvig, et godsområde på 75 gårde, har hun næppe haft mangel på bejlere. Hun nåede da også at blive gift to gange.

Det blev Erik Lange, der først hjemførte hende som brud til det anseelige herresæde Engelsholm ved Vejle. Det var deres søn — han hed ligesom faderen Erik Lange, — der på en så sørgelig måde skulle komme til at indskrive sit navn i adelsstandens historie.

Han fødtes i en tid, da man nærrede den faste overbevisning om, at der var mulighed for at finde det vidunderstof, hvormed man ville være i stand til at forvandle uædle metaller til guld, og han blev efterhånden grebet af alkymisternes iver for denne passion.

Under sit studieophold ved flere af Europas berømte universiteter, bl. a. i Paris og Wittenberg har han sikkert haft lejlighed til at kaste et blik ind i disse laboratorier, hvor kemikere, fysikere og andre videnskabsmænd var optaget af guldmageriet, og den mystik, der lå over et sådant værksted, har nok kunnet ægge en ung mands videbegær.

Her stod krukker og kolber, morter og monstre, dåser og digler med allehånde salver, pulver og tinkturer. Her lå jod, erts, salt, svovl og mange forskellige slags præparater. På bordet var anbragt skrifter med hemmelighedsfulde tegn, og på gulvet stod smelteovne, vægtstænger og andre ejendommelige apparater. Og disse ting kunne nok tiltrække opmærksomheden.

Her blandede man efter opskrift f. eks. 8 lod allun, 8 lod salpeter og 4 lod kogsalt med 20 lod kviksølvsublimat og kogte det, alt imens man spiste brød med et tykt lag smør på for ikke at blive forgiftet af dampene.

Eller man foretog tusinde andre eksperimenter alt med henblik på at finde den »røde tinktur« eller »de vises sten« for så med disse at blive en holden mand. Men det gik som regel den modsatte vej.

Det var store summer, der ofredes på alteret til denne videnskab, og da Erik Lange, kort efter sin faders død (1572) vendte tilbage til sit hjemland, har han sikkert med fuld optagethed kastet sig over guldmagerkunsten.

Han var arvtager til to store godser og havde således midler til rådighed. Men kun fire år efter, at han havde overtaget Solvig, havde hans lidenskabelige sysler bragt hans formueomstændigheder i en sådan forfatning, at han måtte skille sig af med mødrenehjemmet. Det var kongen, som erhvervede det for 58.000 daler. Erik Lange fik dog samtidig lensret over Bygholm len ved Horsens mod en afgift af 22000 daler. Men her viste han senere en sådan forsømmelighed, at kongen måtte inddrage lenet.

Hvis den unge adelsmand havde det samme ønske som alle datidens lærde sad inde med, nemlig at få lejlighed til at stifte bekendtskab med den mærkelige mand, der havde rejst det imponerende Uranienborg på Hven og her indrettet observatorier og laboratorier, så skulle han i rigt mål få det opfyldt, ja, han blev endda på dobbelt vis knyttet til Brahe-slægten. Eriks søster Margrethe blev gift med Tyge Brahes yngste broder Knud, og dette giftemål har måske været begyndelsen til de mange besøg, Erik Lange kom til at aflægge på øen.

I førstningen har det vel været guldmageriet, som har tiltrukket ham, senere fik rejsen et andet formål. Han fik lejlighed til at stifte bekendtskab med Tyge Brahes søster Sofie, der var enke efter den rige adelsmand Otto Thott til Eriksholm.

Gennem fælles interesse knyttedes de nærmere sammen; de fattede kærlighed for hinanden, og selv om hendes slægt, bortset fra Tyge Brahe, kom med argumenter mod en forbindelse mellem disse to, så kom en forlovelse dog i stand.

Der skulle dog hengå tolv år, inden brylluppet kunne fejres, og i disse år, der var fulde af længsler og savn, kom de begge til at føre et yderst omskifteligt liv.

Erik Lange var stadig på rejser, og der er formodninger om, at han har forsøgt sig som guldmager hos forskellige tyske fyrster. Efter en del år mente han, at han omsider havde fundet »kunsten«. Han tilbød den til kongen, men tilbudet gav kun anledning til spot; han modtog intet svar.

Hans kår var trykkende, og det fortælles, at da han efter et halvt års ophold på et værtshus i Hamborg drog bort, undlod han at betale, så regningen måtte sendes til familien. Han viste sig sjældent herhjemme, og der er vel næppe tvivl om, at det har været af frygt for kreditorerne; han stod da også i gæld til adskillige adelsmænd.

Hans andel i fædrengården Engelsholm havde svogeren Knud Brahe overtaget, og med det omtalte tab af Bygholm len var han fuldstændig jordløs. Det var kun sparsomme efterretninger, der kom fra ham, og skønt familien tilskyndede Sofie at hæve forlovelsen, så holdt hun dog standhaftigt fast. Hun fandt hjælp og støtte hos sin lærde broder. Det blev da også et hårdt slag for hende, da han blev tvunget til at vende fædrelandet ryggen for at gå i landflygtighed.

Søsteren forlod også landet, og hun fandt ophold på forskellige steder i Nordtyskland. Tyge indbød hende flere gange til at tage til Prag, men hun nåede ikke derved, mens han var i live.

Året efter broderens død, mødtes Erik Lange og Sofie Brahe i Eckernførde, og her tog de endelig beslutning om at gifte sig. Hun var da 46 år. Men hvordan deres ægteskabelige samliv kom til at forme sig, vides ikke. Der er ingen tvivl om, at de økonomiske forhold har været særdeles triste for dem.

Der foreligger heller ingen oplysninger om, hvor og hvornår Erik Lange er afgået ved døden. Af et dokument ses det, at han var i live i 1613. Hans jordefærd har næppe formet sig med den pragt og luksus, der var sædvane hos adelsstandens slægter.

Om Sofie Brahe hedder det, at hun tog plads som sælgerkone på torvet i Prag. — En dag, mens hun sad der, kom en rejsende herre forbi

hende. Han standsede og betragtede hende meget nøje. Så opdagede han, at det var hans mor, han stod overfor. Den unge mand var Tage Thott, hendes søn af første ægteskab.

Dette lille træk er kun et sagn. En kendsgerning er det, at hun senere fik en gård i Helsingør, hvor hun tilbragte sin livsaften. Her udarbejdede hun de kendte studier over danske adelslægter, og disse sammen med andre arbejder har sikret hende en hædersplads blandt Danmarks berømte kvinder. Hun døde 1643 i en alder af 87 år.

For Erik Lange blev livet en tragedie. Han var hildet i datidens tro, at forvandlingen af de uædle metaller til guld nok skulle lykkes. Men han fandt ikke det attræede guld, som han dog i høj grad kom til at trænge til. Nej, hans liv blev en vandring mellem skuffelser. Engelsholm og Solvig — arven fra forældrene — blev sat over styr. Fra rigmandskår sank han ned i dybeste fattigdom.

Det Solvig, som han engang ejede (1579—83), men hvor han næppe har haft ophold, er forlængst sløjft. Kun nogle egetræspæle i engdragene vest for den nuværende gård vidner om dets beliggenhed, og måske kan endnu nogle af stenene i den gamle ladebygning, der bærer årstallet 1585, hviske om den gamle hensunkne borgs historie, der kan føres tilbage til Valdemar Atterdags tid.

## En tildragelse i 1849

*Ved seminarieførstander, dr. theol. Asger Nyholm.*

Nedenstående stykke findes i Tønder Seminariums håndskrevne elevblad, »Alvor og Skjemt«, fra januar 1862.

Baggrunden for den her omtalte begivenhed, der fandt sted den 28. september 1849, er følgende: Et slesvig-holstensk statholderskab havde i det væsentlige styret Slesvig siden 1848. Da Preussen i 1849 trak sig ud af kampen, blev styrelsen imidlertid overdraget til en såkaldt bestyrelseskommission, der skulde styre Slesvig i den danske konges navn. I det nordlige Slesvig skulde svensk-norske tropper sørge for, at bestyrelseskommissionens ordrer blev respekteret, i det sydlige Slesvig påhvilede denne opgave preussiske tropper.

Tønder by blev regnet til den sydlige del og var besat af preussiske tropper under major v. Wussow. Denne følte sig sikkert mindre bundet af hensynet til bestyrelseskommissionen end af en hemmelig

instruks fra sine preussiske foresatte om at vise »den største Skånsel imod og den nøjeste forståelse med befolkningen«.

Dette må man have i tankerne, når man læser nedenstående skildring af, hvorledes holsteneren baron Hugo v. Plessen blev modtaget af Tønder bys borgere og »beskyttet« af de preussiske tropper, da han blev sendt dertil af bestyrelseskommissionen for som amtmand at afsætte amtmand Andreas Hansen og borgmester Lüders, der begge var indsatte af det slesvigholstenske statholderskab.

(Om disse begivenheder kan iøvrigt henvises til P. Lauridsens artikel i Sønderj. Aarb. 1899, s. 245 ff.).

### Smaatræk fra Krigsaarene

Det har flere Gange truffet sig, at jeg i Samtale med en og anden Borger her i Byen har hørt ham aludere til den Begivenhed fra Krigsaarene, da v. Plessen var her i Byen. — Jeg kjendte ikke de nærmere Omstændigheder ved denne, og bad derfor ved en saadan Lejlighed Vedkommende om at fortælle mig, hvad han erindrede desangående, hvad han ogsaa gik ind paa og fortalte som følger:

Det var jo henved Middagstid, at v. Plessen kom; men man havde jo allerede ventet ham hen paa Formiddagen, hvorfor ogsaa en heel Deel Folk alt da havde samlet sig, og iblandt dem var der navnlig en Deel Friser, der hele Tiden havde været og bestandig var endnu meer forrykte end de Andre. Der laa her jo den Tid Prøjsere under en lille Major Wusoff, en lille korasig Karl. Han laae oppe ved Hans Petersen, Angel, og derfor kørte v. Plessen for hans Dør; men i et Øjeblik var man samlet om hans Vogn, og da han var stegen ud og gik ind ad Døren, siger man, at en Friser rev ham et Stykke af Kjolen, og Gottfred Slagter, som Du jo nok kjender oppe fra Markedet sidst, da han rev dem deres Fane, han greb ham fat i Benet og trak Støvlen af ham. Der samledes da strax flere og flere Folk, og jeg kom da ogsaa med derop. Da var Fodfolget (!) allerede opmarcheret langs ved Siden af Gaden og Dragonerne rede med dragne Sabler for at holde Styr paa Pøbelen, der trængte paa og vilde ind til Amtmanden, saa man med Nød og næppe kunde holde dem fra Døren. Wusoff løb op og ned, snart var han oppe hos v. Plessen og snart var han nede paa Gaden, hvor han foer op og ned og tilholdt Soldaterne at holde Styr paa Masserne.

— Imidlertid, da det ligemeget hjalp, kom Herr v. Plessen selv ned i Døren for at tale Folket tilrette. De Fleste taug ogsaa, saa man dog nogenlunde kunde høre og forstaae ham: han talte paa Tydsk, naturligt, og sagde, at han var en Holstener og ingen Dansker, hvorfor

de jo ingen Grund havde til al den Tummel; men paa en gang blev han afbrudt af en Hujen og en Skrigen og Piben, jeg aldrig har hørt Magen til. Alle Kjøbmændenes Skillings-Fløjter blev udsolgte til det Spilleværk, og selv Fru Provstinde Alefeldt <sup>1)</sup> siger man sad i Angels Dør og peeb af alle Kræfter, og da det var meget raat og koldt den Dag, saa forkjølede hun sig, og døde en 3 Uger derefter <sup>2)</sup>. Wusoff var nu ordentlig gal i Hovedet, lod det til. Han kommanderede saa højt, at man kunde høre ham nede ved Øster-Port, troer jeg. Han bød Soldaterne at rydde Gaderne og sprang selv omkring med dragen Kaarde og jog folk tilside; men de løbe snart til den ene Side, og vedbleve med deres Piben og Hujen. Soldaterne lode nok, som vare de ivrige for at faae Sværmen væk; men det var i Virkeligheden ikke saa. Baade den Ene og den Anden havde skjænket for dem og de drak som Svampe; ja een og anden af Dragonerne havde en Flaske Viin stikkende bag ud af Lommerne. Da Spektaklen vedblev, skjøndt Gaden tilsyneladende var bleven en Deel tommere, fordi man var flygtet ind i Husene paa den modsatte Side af Gaden og der vedblev med Conserten fra Vinduer og Døre, bød Wusoff at alle Døre skulde lukkes og Enhver gaae til Sit, hvis ikke blev der fyret. Befalingen blev ligesaalidt adlydt som de tidligere, ja da Hr. v. Plessen viste sig i Vinduet, blev det endogsaa værre med Allarmen. Da brølte Wusoff Fyr! og der faldt vel et Par Skud. — afskudte i luften, sagde man; men derved blev det. Bevar os, hvor den lille Major da sprang omkring, bandte og skjældte paa sin Tydsk, bød dem i Kongens Navn at skyde; men ligemeget hjalp det. Mange af Fodfolket sad næsten døddrukne med Geværet i Armen op til Husene, Dragonerne dingledede i Sadlen og sang med Sværmen, saa godt de formaaede Schlesvig Holstejn mehrumschlungen (!) o. s. v. Folkemassen, der, da Luftsquaden faldt, dog var bleven mindre tiltog igjen. og der var ingen Ende paa Allarmen, og saadan blev det ved til henved Aften. Da kom der i en Postvogn kjørende hen for Døren, i et Nu var Hr. v. Plessen derinde, der faldt et Skud, man siger efter Vognen og inden man saae sig om foer den atter bort. Sikken Hulen, der da blev, sikken Løben og Raslen — men borte var han. Dragonerne galoperede ved Siden af Vognen, og man siger, at de huggede i Vogenen, baade paa Kryds og paa Tværs. Udenfor Sønderport fløj der flere Steen efter Vognen, og som bekjendt blev der ogsaa smidt en død Kat ind

<sup>1)</sup> Skal være Ahlmann. Michael Ahlmann var provst i Tønder fra 1830. Han deltog i gejstlighedens protester mod bestyrelseskommisionen, blev afskediget 1852.

<sup>2)</sup> Provstinde Christina Maria Henriette Ahlmann døde den 22. oktober 1849. Dødsårsagen er ikke anført i kirkebogen (Efter velvillig oplysning fra Landsarkivar Frode Gribsvad).

i den. — af hvem vides ikke. Da han var borte lagde Stormen sig dog efterhaanden nogelunde, men seent hen paa Natten hørte man endnu tyske Sange lyde paa Gaden. —

Saadan gik det til. Folk vare jo heelt forrykte i den Tid. Hvad vilde man egentlig deroppe, hvad vilde man gjøre ved Amtmanden? Jeg kom derop, for at see hvad der var løs da nogle Piger kom og fortalte mig, at der var en gruelig Sag, deroppe i Gaden, da Amtmanden var kommen, og saadan kom vel de fleste vel derop. Somme gik jo nok og truede baade med det Ene og det Andet; Men En af dem, der gjorde det, kjender jeg, og han var stor nok i Munden den Dag, som han altid er, men kommer det til Stykket vover han min Sjæl ikke at trække Halen af en død Muus. Mærkeligt nok var det, at et Par af dem, der var allerværst, baade den Dag og ved flere lignende Lejligheder vare indfødte Danske, den ene en Fynbo og den anden en Kjøbenhavner; hvordan kan dette hænge sammen mener De? Saaledes sluttede han, og hermed slutter ogsaa jeg. Ingen.«

## *Glimt*

---

### **FRA SVUNDNE TIDER . . .**

#### **KRISTIAN DEN FJERDES REDNINGSMÆND**

Den kendte forfatter af krigshistoriske værker, Aksel L. Liljefalk (død 1915) beretter i sin bog om Kejserkrigen om to af Kristian den Fjerdes tapre mænd, der blev kongens redningsmænd under opgøret i Tyskland. Begge fik de tilknytning til vor landsdel.

På sletten ved Lutter am Barenberge holdt kongen i august 1626 endnu stand med den sidste ordnede skare. Men under en træfning, der fandt sted, og hvor kongens mandskab blev slået, måtte kongen flygte, kun fulgt af sin staldmester Wenzel Rothkirch og en sønderjysk rideknægt ved navn Peter Brandt,

som førte en håndhest. En fjendtlig korporal blev opmærksom på den rige udsmykning, som kongens hest bar, og med tolv mand satte han efter kongen. Peter Brandt strakte med et pistolskud korporalen til jorden. Men kort efter styrtede kongens hest. Den trofaste rideknægt sprang hurtigt af og hjalp kongen op på håndhesten. Selv kom han ikke igen til hest, men forsvandt mellem de forfølgende ryttere. Kun fulgt af staldmesteren sprængte Kristian af sted gennem skoven, da styrtede hesten under ham for anden gang. Wenzel Rothkirch sprang af, hjalp kongen op på sin hest og søgte selv skjul i skovtykningen. Ene fortsatte Kristian nu sit ridt gennem Harzens skove. Hans stormhue var fal-



det af hovedet, hans klædning tilsolet af gentagne fald med hesten. Først på den anden side af skoven begyndte enkelte ryttere at samle sig om kongen, og da han ud på aftenen red ind i Wolfenbüttel havde han 30 svage rytterfaner omkring sig. Medens rytterne således nogenlunde reddede sig ud af slaget, gik det forfærdeligt ud over fodfolket. En trøst var det dog, at begge kongens redningsmænd frelste sig selv og ud på natten kom til Wolfenbüttel. Wenzel Rothkirch blev til belønning ritmester over hoffanen og hofmarchal. Peter Brandt fik en gård i Ballum. Senere blev han sognefoged i Hohenwested.

Wenzel Rothkirch blev, efter hvad den flittige slægtsforsker dr. Max Rasch har oplyst, stamfader til den kendte slægt von Wildenradt.

En slægtning, Wenzel Rotkiær von Wildenrath var fra 1772 til 1782 kaptajn ved det nordenfjeldske infanteriregimente i Trondhjem og blev senere generalkrigskommissær for hertugdømmerne. Hans søn Johann Rotkiær von Wildenradt, der afgik ved døden 1865, var postmester i Tønder.

I Sønderjydsk Månedsskrift 4. årgang har Claus Eskildsen givet en kort oversigt over slægten von Wildenradt, og dr. Rasch har udarbejdet en familiehistorie over denne slægt.

Chr.

#### FRA KOSAKVINTEREN — EN RUSSISK ORDRE

Den 11. januar i 1814 — altså under Kosakvinteren — modtog sognefogderne i omegnen af Tønder: Abild, Hostrup, Udbjerg og Sønder Løgum gennem amtmanden v. Bertouch en ordre fra den russiske kommandant i Tønder, at beboerne i sognene næste morgen kl. 8 skulle møde med deres heste på markedspladsen, så kommandanten kunne udsøge de 100 heste, som man havde rekvireret.

#### MEDGIFT FRA EN BONDEGÅRD I SKAST 1730.

Specifikation på, hvad jeg har givet min søn Anders Andersen til medgift, nemlig 1730

	rdl.	mark	sk.
Fæstegave til hans brud			
tre guldringe	7		
En bog med sølvspænder	3		
Sølvknapper til et foderhempt	3	1	
Mor til en hat			2
En seng til	33		
Dyner dertil	7		
? til pudekapper		1	2
En klædning af sort klæde	18		
En brun dito	13	2	12
Callemann til et foderhempt			
med sølvknapper	3	1	14
3 drejls håndduge	1		12
En drejls borddug	3	1	
3 dagl. drejls håndduge	1		12
Tre dito bordduge	2		
Tre blågarns lagner	1	1	
Tre drejls pudevår		1	8
Netteldug til tre klude .....		3	
En skjort til Andreas,			
som tjener dem		1	9
og i penge			4
En egekiste med jernbeslag	12		
Et esekrin med dito beslag	3		
Tintøj	8		
?	7		
?	3		
Sølvbæger	5		
Et stort fad			1
Offer til præsten	1	2	
Dito til degnen			1
Til musikanterne	1		
Til køresvendene			1
Givet til brudeskænk	6	1	
Summa .....	152	0	7

Fra 1732 foreligger en lignende fortegnelse over, hvad datteren Sara Pedersdatter modtog som medgift. Summen udgør her godt 195 rigsdaler. Her nævnes foruden hørgarnslagner, pudevår, servietter, tre alen kniplinger til 1 rdl. 12. sk., et sølvbæger til 8 rdl., en

solvsnustobaksdåse til 3 rdl., et par silkehandsker til 2 mark 12 sk., en nathue til 15 sk. o. m. a.

(Efter Peder Beyers regnskabsbog).  
Chr.

### ABILD DEGNE

Foran en gård i Abild findes en trappesten, der bærer indskriften: »Anno 1669 d. 7. martius døde den salige mand Chresten Lassen Wind, degen udi Abeld. Hans older woer 57 år. Anno 1684 den 10. døde den salige kone Maren Krestens udi Abeld. Hendes older woer 75 år.«

Dette er formodentligt gravmælet over sognets første degnepar, hvis efterkommere sad i kaldet i henved 180 år.

For en årlig afgift af en rigsdaler til amtskassen havde degnen udskænkingsret for tilrejsende. Det var ikke noget usædvanligt, at degnen også var krovært.

Forfatteren Georg Hansen beretter om dette forhold: »Letfærdigt åbnede degnen om søndagen, når han med klokkerne kaldte menigheden sammen til Guds hus, et krohold nede i sin bolig bag kirkegårdens mur, og brændevinens røst overdøvede klockens. Pot efter pot af den ildnende drik gled ned bag bøndernes ufarvede kjortel, mens

skillingerne lod degnekonens lommer strutte. Det var en biindtægt af rang.«  
Chr.

### ET BREV

Fra samme tid stammer et brev som herredsfogden B. Feddersen sendte til sognefogden i Rørkær. Han skriver: »Jeg har, kære sognefoged« allerede gennem Lorenz Paulsen i Hajstrup fået den af Dem stadfæstede efterretning om kosakernes indrykning i Tønder. Under disse omstændigheder ville jeg holde det for betænkeligt atter at aflevere de penge, som ..... betaler Dem for kødet. Opbevar dem sikkert. Resten vil jeg sige Dem mundtlig. Når man spørger Dem, skal De blot svare, at jeg har forbudt Dem udbetalingen.

Efterskrift: I aftes er 91 styk rykket ind i Åbenrå. Ni er gårt til Sønderborg. Seksten har denne nat været i Toldsted. Allevegne har de opført sig godt. Vore tropper skal stå ved Immervad og alle være sat over fra Fyn. Man tror, at det vil komme til et slag mellem Haderslev og Åbenrå.

Chr.

Redaktionen modtager gerne små historiske efterretninger fra landsdelens forskellige egne.

<p><b>Graasten Bank</b> A/S Kontortid 9—12 &amp; 2—4 Lørdag 9—1 GRAASTEN</p>	<p><b>Sønderjyds Tæppefabrik</b> A. R. KJÆRBY A/S HØJER *</p>	<p><b>Haslev Gymnasium</b> Kostskole for Dreng Eksamensret til Møllemskole-, Reel- og Studentereksamen. Alle Oplysninger ved Hæn- vendelse til <i>Peter Kæstel</i> Rektor, Haslev</p>
<p><b>Graasten Andelsslagteri</b></p>	<p>Aktieselskabet <b>C. I. Christensens Papirhandel</b> ESBJERG</p>	
<p><b>Bogtryk . Bogbind</b> <b>Th. Laursens Bogtrykkeri</b> Jernbanegade 8 . Tønder . Telefon 2550*</p>	<p>AKTIESELSKABET <b>NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER</b> KØBENHAVN F.</p>	
<p><b>HEJMDAL</b> Landsdelens Blad</p>	<p><b>GRAM</b> Brødrene Gram A/S <b>KOLEANLÆG</b> Vojens</p>	
<p>Spare- og Laanekassen for Hobro og Omegn</p>	<p><b>Lolland-Falsters Folketidende</b> Stiftets største Blad Nykøbing F.</p>	<p><i>A. Nielsen &amp; Co. A/S.</i> <i>Nykøbing Falster</i></p>
<p><b>Frøcontoret</b> (for undersøgt Markfrø) (Grundlagt 1887) <b>KOLDING</b> Leveringer under Statsfrøkon- trollens selvvirkende Kontrol Antager Frøavlere</p>	<p><b>Pindstrup Mosebrug</b> SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK Telefon Pindstrup 13 og 18</p>	
<p><b>Snoghøj</b> Gymnastik- højskole Fredericia. 3 Maaneders Sommerskole. 5 - Vinterskole. Skoleplan sendes. Jørgine Abildgaard. Anna Krogh.</p>	<p><b>Tønder Landmandsbank</b> A/S Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns Bylderup Bov - Frifelt - Højer - Tinglev - Visby</p>	

*Støt de sønderjydske Indsamlinger*